

Доц. д-р Марин РУСЕВ***ЕВРОПЕЙСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ НА ТУРЦИЯ -
ГЕОПОЛИТИЧЕСКА АМБИЦИЯ,
НЕОБХОДИМОСТ, ИЛИ РЕАЛНОСТ?**

Историко-географските, културно-политическите, социално-демографските и финансово-икономическите аспекти на турската тематика имат безспорна значимост в общественото съзнание на европейските нации. Поради ясно изразени, предимно пространствени, причини, тяхната комплексна интерпретация е неизбежна и при анализа на българската история, съвремие и перспектива.

Относително бързото усвояване (в някои случаи дори хаотично запълване) на изкуствено създадения през XX век интеграционен вакуум в Източна Европа днес се натъква на трудно преодолими препятствия от пространствено-икономически и културно-политически характер. Пространствено-времевите предизвикателства при изграждането на т. нар. Общ европейски дом са най-ясно доловими в неговия балкански ъгъл. Засега тяхното конюнктурно решаване е мозаечно в пространствен и половинчато в концептуален смисъл.

Още по-несигурно изглежда декларираното средно- и дългосрочно стратегическо продължение на югоизточния вектор в континенталното интеграционно послание, обхващащо спорни като индикация евро-азиатски пространства - Кавказ, Мала Азия, Източното Средиземноморие и дори Близкия Изток и Средна Азия. На тази основа с най-голяма острота през последните десетилетия се очертават противоречията между евро-атлантическите амбиции на Турция, от една страна, и продължително водената в неин ущърб официална бариерна икономическа политика на Западна Европа, от друга. Съвременното им задълбочаване и усложняване е предизвикано от небалансираното дифузно икономическо интеграционно разширяване на континента, игнориращо продължително време водещи военно-политически (в по-широк смисъл геостратегически) пространствени мотиви в поведението на т. нар. Западен свят. От геополитическа гледна точка това поведение е продиктувано от атлантически интереси, насочени срещу влиянието и интересите на азиатски държави.

Отслабването на американската икономическа мощ и поставянето под съмнение на нейното абсолютно лидерство в световното развитие са резултат от конкуренцията както на възраждащите се традиционни европейски силови центрове, така и на азиатски пространства, водещи до появата на непознати досега глобални предизвикателства.

Развитието на многовариантно дефинирания в пространствен смисъл европейски континент, неговото традиционно цивилизационно послание към останалите региони на света, както и съвременните му перспективи, зависят в най-голяма степен от отношенията на безспорното континентално ядро с неговата вътреш-

* Преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“, член на Българското геополитическо гдружество

на и външна периферия в източна и южна посока. С най-голямо значение в това отношение са страните и народите от западните и югозападните части на бившия СССР, Балканите, Близкия Изток и Северна Африка.

Турция играе ключова роля за военно-политическото статукво в югоизточната гранична дъга на Европа. Освен значимостта ѝ за историческото развитие на континента, страната се характеризира с уникално географско положение и първостепенна роля в геополитическата структура на света (вж. Русев, 1996; 2005). Същевременно, политико-икономическите противоречия в отношенията на т. нар. „Стара Европа“ към нейната югоизточна периферия, според повечето анализатори, са най-изразителни именно по отношение на Турция. От една страна е признаването на нейната военно-политическа значимост чрез вече над половинвековното ѝ членство в организации като НАТО, Съвета на Европа, Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, Съвета за евроатлантическо сътрудничество (бивш Съвет за северноатлантическо сътрудничество), Инициативата за сътрудничество в Югоизточна Европа, Пакта за стабилност в Югоизточна Европа и дори Западноевропейския съюз (макар и само като асоцииран член).

От друга страна е налице реалното изолиране на югоизточната ни съседка от най-важната икономическа организация - Европейския съюз. Като решаващи за антитурското отношение на водещите европейски икономики през втората половина на XX век се изтъкват предимно критерии и доводи от културно-политически характер - правата на човека, кюрдският въпрос, силните позиции на радикалния ислям в страната, както и много често задаваният почти схоластичен въпрос: „Европа ли е полуостров Мала Азия?“. Но за да се отговори обективно на такъв въпрос, едва ли като пример или критерий може да се използва неотдавнашното приемане на Кипър (или по-скоро на неговата гръцка част) в Европейския съюз!

Очевидно под повърхността на стандартния дипломатически протокол стоят много по-прагматични страхове на европейските лидери - изключително евтината незаета работна сила в страната, отличаваща се с ниска средна възраст и значителен емигрантски заряд, както и конкурентни отрасли на турската икономика като земеделие, лека и хранително-вкусова промишленост, международен транспорт, туризъм. Димитров (2005) групира антитурските европейски аргументи чрез прилагателните „голяма, бедна и мюсюлманска“, но смята, че нито един от тях „не е необорим“. Вобруба (2005) даже декларира, че и най-сериозните доводи против членството на Турция ще бъдат преодоляни от пространствената логика на самото разширение!

Сред най-значимите фактори за традиционно негативното отношение на Европа към вклинилата се на п-в Мала Азия и Балканския полуостров турска държавност са вкоренилите се на интуитивно равнище аксиоматични обществени догми. Една от най-старите сред тях се основава още на първите лозунги за обединение на европейските народи под християнското мото за отпор срещу средновековната турска инвазия. Други традиционни в Европа антитурски мотиви са свързани с идеологемата за поругания Божи гроб или потъпканата древна елинска култура. Тук образът на Турция се представя най-вече като знаменосец на източните номадски преселнически вълни, елементарно окачествявани единствено като деструктивни и „варварски“.

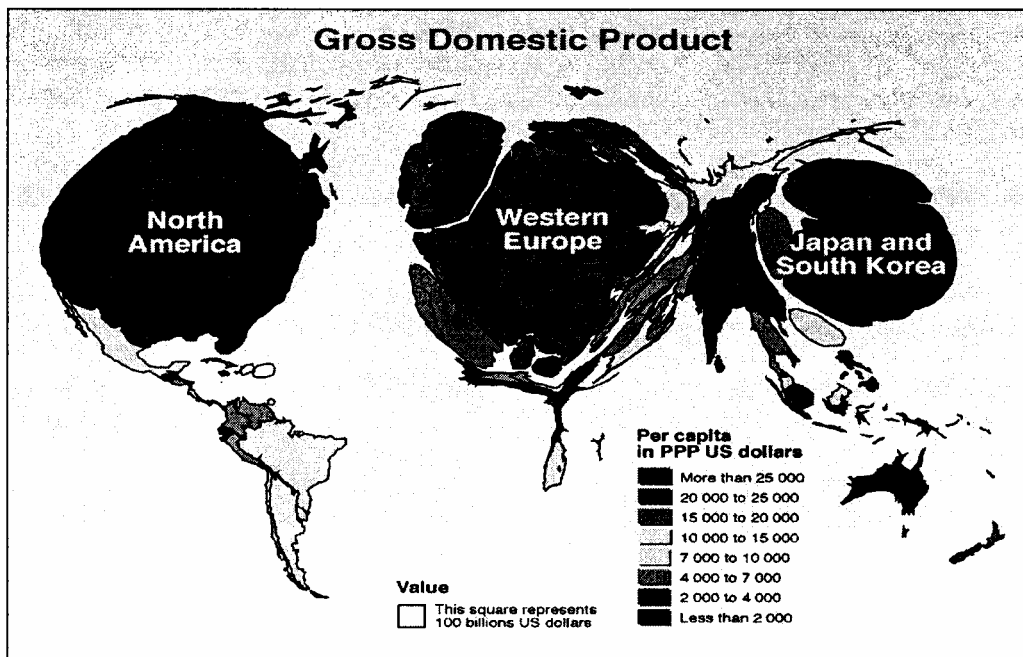
Културно-историческите последици от турската инвазия в Югоизточна Европа са детайлно анализирани от много поколения изследователи. Европоцентричната им интерпретация като цяло се обединява около идеите на негативизма.

Същевременно изключително важния за вече оформилите се съвременни световни цивилизационни критерии средновековен европейски колониализъм, често се представя само като благороден месианизъм.

* * *

Съвременните динамични процеси на икономическа, политическа, социо-културна и политическа глобализация налагат необходимостта от по-прагматично отношение при оптимизирането на континенталния географския формат. Това изисква ревизия на европейската външна политика чрез игнориране на историческата емоция и поставяне на актуалните европейски проблеми и тяхната перспектива върху обективна основа.

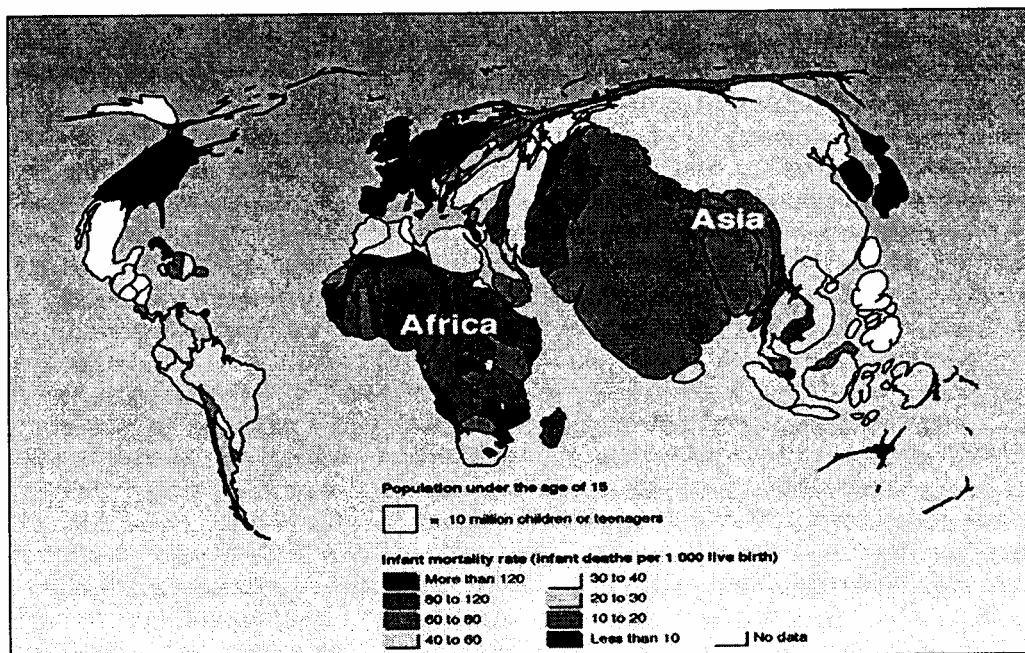
Типичен пример за възможността да се извежда общ знаменател между проблемите на Европа, от една страна, и най-значимите ѝ евро-азиатски буфери в посока към Русия (Украйна), Средна Азия (Кавказ) и Близкия Изток (Мала Азия), от друга, е несъответствието между демографски и икономически потенциал спрямо отделните макрорегиони в света. Представените на фиг.1 и фиг.2 теглови контрасти очертават неблагоприятни тенденции в перспективното развитие на континента. Ако през 1950 в Европа, Северна Америка и Австралия живеят около 25 % от световното население, то днес делът им е намален на 14-15 %, а в тях се раждат едва около 7 % децата в света (World . . . , 2005)!

Светът през 2005 - общ брутен вътрешен продукт и брутен вътрешен продукт на човек от населението

Намаляващата относителна тежест на Европа и все по-мощната демографска афро-азиатска преса върху нея създават условия за механично запълване на вакуума от имигранти, които се отличават с по-висока или по-ниска степен на приспособимост към европейските народи, към тяхната материална и духовна култура.

ра. През 1970 в 6-те страни-основателки на Европейския съюз имигрантите са средно 4 % от населението им, а през 2000 относителният им дял в 15-те страни-членки на организацията е вече 7% (Гринблат, 2005)

Светът през 2005 - население до 15 годишна възраст

Главен фактор за степента на етно-културна приспособимост, според теорията за дифузия на нововъведенията, е географската достъпност на потенциалните емигрантските райони спрямо Европа. От тази гледна точка най-разбираеми за европейската култура и най-подходящи като демографски донори са народите от първата близка периферия на континента. В директен смисъл това означава, че вместо неизбежното и неуправляемо вакуумно запълване на географското пространство с потенциално конфликтни народи, Старият континент може да се опита да управлява и до голяма степен да контролира този процес чрез поощряване на отдавна осъществявания дифузен контакт с вече „познати“ и по-предвидими като манталитет имигранти. И ако английският или френският модел имат по-широко детерминирано обяснение в глобален аспект, то Скандинавско-Балканският диагонален вектор в демографската политика на Европа предлага други алтернативи. Така възможностите за ниско конфликтен цивилизационен синтез с украински, кавказки или турски имигранти са по-големи, отколкото с имигранти от Сенегал, Сомалия или Бангладеш.

Далновидното отношение на Европа към нейната буферна периферия, в т.ч. и към Турция, изисква като алтернатива на традиционните негативни нагласи да се отчита нарастващото позитивно за европейската геополитическа перспектива комплексно влияние на фактори от най-различно естество. От социално-икономическа гледна точка като едни от най-важните трябва да се оценят свежите демографски ресурси на страни като Турция или Украйна, без които неизбежните континентални етно-конфесионални трансформации могат да протекат под

формата на бързи, необратими и разрушителни за европейската култура и цивилизация катаклизми.

При различаващи се и дори коренно противоположни цивилизационни перспективи Турция и кавказките страни могат да изиграят роля както на проводник на ислямския фундаментализъм и тероризъм към Европа, така и на бариера пред традиционно силната воинстваща версия на исляма. И двата варианта изискват приоритетно внимание от страна на европейските лидери. Очевиден е обаче континенталният геополитически интерес при целенасочено стимулиране на техния възпиращ потенциал. По този начин „фронтвата линия“ на Европа ще се измести на югоизток от цивилизационния разлом на Хънтингтън (1993) и дори от българските граници, което ще гарантира в по-голяма степен не само континенталната, но и балканската сигурност. Същевременно, Турция едва ли ще се съгласи да играе подобна бариерна роля без да постави въпроса за своята неблагоприятна позиция в икономическото пространство на Европа.

Още по-явна е евро-атлантическата роля на Турция като гарант на натовските интереси, а в много случаи и на интересите на международната общност, в геополитическите възли на Средна Азия, Кавказ, Близкия Изток и дори на Балканите.

Успоредно със социо-културните, в подкрепа на геополитическата необходимост от целенасочено, неемоционално, прагматично сближаване на Европа с Турция, могат да се изтъкнат и много финансово-икономически доводи. По брой на населението тя е на трето място (след Русия и Германия) на континента, ако се разглежда в най-широкия му възможен географски смисъл. Осезаема е възможността в близко време страната да изпревари и Германия по този показател. Въпреки все още относително ниската покупателна способност на тюрското население в сравнение със среднестатистическите показатели в Европа, сред континенталните делови среди това се разглежда като значителен потенциал, особено като се има предвид бързото му адаптиране към модерните консумативни тенденции.

Икономическата значимост на Турция за Европа се допълва от непосредствения ѝ пространствен контакт със световни нефтени райони, от съществуващите и потенциално привлекателни проектни възможности за нефто- и газопроводи, жп и автомобилни трасета, свързващи Близкия изток, Кавказ, Средна Азия. Не е маловажен и фактът, че по териториален потенциал в най-широко разглеждания пространствен формат на Европа (от Атлантика до Урал и Кавказ) Турция търпи конкуренция единствено от огромната руска държава.

* * *

Освен като необходимост за Европа, като амбиция и необходимост за Турция, социално-икономическото интегриране на страната към Стария континент може да се разглежда и като реалност, която в определена степен е вече практически осъществена. Най-явни са отношенията ѝ с европейските страни по линия на НАТО и вече посочените други континентални политически организации. Икономическите ползи за Анкара в този на пръв поглед преимуществено политикогеографски процес се мултиплицират, най-малкото поради факта, че европейските политически отношения винаги са се отличавали с изключително висока икономическа мотивираност.

Макар че не се декларират като важни, показателни или стимулиращи турско-европейската социално-икономическа интеграция, могат да се посочат и други на пръв поглед скрити факти, удостоверяващи реално присъствие на Турция в ев-

ропейското икономическо пространство. Например, интензивните миграционно-туристически процеси между Европа и Турция, които създават разнообразни ефекти, стимулиращи дифузионните контакти и оптимизиращи условията за признаване, узаконяване и институционализиране на вече реално протичащи форми на икономическа интеграция. Преди всичко става въпрос за значителния брой турски имигранти или вече натурализирани граждани в европейските (и особено в западноевропейските) страни. Те играят значителна, катализираща търговско-икономическите отношения с Турция, роля.

С официален статут на граждани на Европейския съюз днес са около 2 млн. турци. Поне още толкова очакват да бъдат легализирани. Само в Германия живеят 2,6 млн. турци. Още около 1 млн. има във Франция, Нидерландия, Австрия и Белгия (Atasoy, Зьзеп, 2006). Трудно може да се изчисли броят на заобикалящите закона турци, които вече десетилетия реално участват в социално-икономическия живот на страните в Западна Европа. Неизвестен е броят на натурализираните се чрез смесени бракове и родените второ поколение наследници на турски емигранти. Трябва да се имат предвид и тези, които емигрират от други страни, но имат турско етническо самосъзнание. Независимо от адаптирането им в новите условия, значителна част от тях съхраняват най-важните белези на внесената от тях културна идентичност. Благоприятна за това среда е значителното разпространение на исляма и от имигранти с друга етническа принадлежност. Общият брой на изповядващите исляма, легално и нелегално живеещи само в Западна Европа, е между 15 и 25 милиона (Хайтов, 2005). Допълнителен заряд в това отношение дава съвременното миграционно разширяване на континента към земите на бившата Османска империя.

Заслужава да се отбележи и силната географска обвързаност на търговско-икономическите отношения - за периода 1992-2001 около 45-50 % от външотърговския оборот на Турция е с европейските страни (без да се отчита бившия СССР) (International ..., 2002). През 2002-2005 техният дял нараства на около 65%. С най-голямо значение са Германия (14% от износа и 13% от вноса на Турция), Великобритания (съответно 9% и 4%), Италия (7% и 7%), Франция (6% и 6%), Испания (4% и 3%) и Нидерландия (3% и 2%) (<http://www.igeme.org.tr>). От европейския континент идват и най-големите инвестиционни потоци - през 2000-2004 6 от 8-те основни инвеститора в Турция са европейски страни. Само за периода 2004-2005 европейски страни инвестират 61 % от целия инвестиционен поток към Турция, като с най-голям дял са Германия (18%), Великобритания (8%), Нидерландия (8%), Франция (4%), Италия (4%), Швейцария (3%). За сравнение, през посочения период САЩ участват с едва 5 % от инвестираните в страната капитали (<http://www.treasury.gov.tr>).

* * *

Освен през призмата на повърхностни причини с конюнктурен характер, съвременните турско-европейски противоречия трябва да се разглеждат като исторически обособен феномен, в чиято основа стоят все още зле прикрити наследствени цивилизационни дадености. Като техен все по-равностоен противовес обаче напоследък се проявяват и изтъкват фактори от пространствен характер, които като алтернатива на констатацията за „края на историята“, извеждат идеята за „края на географията“. Висша форма на нейно проявление е съвременният процес на глобализация и свързаната с това преоценка на пространствено-времевата достъпност на обитаемото от човека пространство.

Извеждането на двойни стандарти като водещи във външната интеграционна политика на Стария континент предизвиква очевиден дисбаланс, който може да се окаже блокиращ неговите глобални перспективи фактор. Признаването на реално съществуващите тесни интеграционни отношения между Турция и повечето страни от Европа и узаконяването им чрез целенасочена и ефективна политика за навременното ѝ официално приемане в Европейския съюз трябва да се разглеждат като желана крачка в правилна посока. Тя може да гарантира по-предвидимо бъдеще и стабилност както на европейските народи, така и на тези от югоизточната гранична континентална дъга.

Все по-трудно аргументирацията се отказ на Европейския съюз може да стимулира много по-неестествената от геоекономическа гледна точка алтернативна възможност на Турция за интегриране към САЩ и НАФТА. Като най-неблагоприятна за геополитическия интерес на Европа перспектива трябва да се посочи възможността неадекватното отношение на Брюксел да се окаже стимул за реваншистките домогвания към властта на тлеещия турски фундаментален ислямски национализъм и шовинизъм.

За преодоляването на посочения своеобразен турски синдром е необходима геополитическа далновидност и силна обществена воля за ревизия на традиционно наслоили се доводи, които могат да се окажат вредни за просперитета на европейското цивилизационно пространство.

* * *

Отношението на Европа към Турция има огромно значение за перспективното развитие на страните от Югоизточна Европа, Балканите и най-вече за България. Причините за това са комплексни. Значителна част от тях са етно-конфесионално детерминирани от сложно протичащите на Балканите демографски процеси. Независимо от възможната емоционална мотивираност при техния анализ, факт е че около 10 % от поданиците на България са с турско етническо съзнание, а освен тях между 3 % и 5 % от българското население са цигани или българи, изповядващи исляма. Същевременно България изпитва демографска криза без аналог сред останалите страни в света, което дава основание да бъде определяна дори като демографска катастрофа. Особено тежка е тя сред българската част от населението на страната. Поради масовото изселване на предимно младо население към Турция и Западна Европа, напоследък такава тенденция се забелязва и сред остатъчното турско население.

Етно-демографският прочит на геополитическия интерес изисква от българското общество и особено от неговия управленческият елит прагматична позиция по редица проблемни въпроси. Един от тях е хроничната липса на ефективна държавна демографска политика. Сред очевидните причини за това трябва да се посочи опасението, че пронаталистичните стимули могат да предизвикат по-голям ефект сред небългарските етнически групи в страната.

Противоречията между утвърдилата се обществена традиция и динамично изменящите се съвременни предизвикателства пораждаат и други въпроси, на които провежданата българска политика не може да даде ясен отговор. Например, реално ли е да очакваме бесарабските българи механично да могат да решат демографската криза в страната, след като повечето от тях по обясними причини не припознават България за своя родина? Не е ли придобитото ново гражданство на световно известния Армен Назарян по-ефективен модел за възраждане на българ-

ския пасионаризм? От тази гледна точка, как трябва да се отнасяме към завръщащите се по родните места турци, които не успяха да припознаят Турция за своя родина? По-изгодна ли е тенденция, чийто индикатор е масовото изкупуване на земи от китайци в Горнотракийската низина или „пробното“ заселване на албанци в Кюстендилско и Петричко? Емоционална ли е мотивацията на желаещите да получат български паспорт македонски граждани? Има ли обществото ясна представа каква е етническата структура на чакащите да получат българско гражданство имигранти в страната? Има ли опасност от развитие на босненски етнически сценарий в България? Възможно ли е в стремежа си да съхраним в чист вид българския национален идеал да не доловим пулса на времето, в което живеем, а впоследствие да се окаже, че е късно да защитим дори националната си идентичност?

Съвременните българо-турски отношения трябва да отчитат редица принципно нови фактори. На първо място е необходим нов прочит на фактора съседство в условията на интегрираща се Европа. Днес България е може би единствената съседна на Турция държава, която поддържа с нея отношения от европейски тип. Българската територия е основен сухопътен мост за връзките на Турция с европейския континент. Същевременно, извеждането на икономическите мотиви като първостепенни в отношенията между двете държави прави много по-достъпни контактите ни със страните от Близкия и Среден Изток. Освен това през последните десетилетия самата Турция се превръща в регионален икономически и военно-политически гигант, чието технологично ниво на развитие вече успешно конкурира редица средно развити страни.

Нарастналата роля на новите европейски ориентири пред България и Турция може да стимулира преодоляването на значими в миналото препятствия пред двустранните отношения, произтичащи от бежанските проблеми, екзархийските имоти, граничните спорове и др. Независимо от тежкото историческо наследство и многобройните препятствия от културно-политически и социално-икономически характер, България и Турция са пространствено „обречени“ да развиват взаимно изгодни добросъседски отношения от европейски тип с цел оптимално реализиране на своите общи външнополитически цели в интегрираща се Европа.“

Сближаващи външните политически позиции на двете държави фактори могат да се открият дори в историята. Независимо от силната обществена традиция, България се опълчва на „освободителката“ Русия и при двете световни войни и то в своеобразен „тих съюз“ именно с „поборителката“ Турция. Един от разумните подходи за обяснение на това емоционално мотивирано противоречие е лишението от емоция геополитически анализ (вж. Русев, 2003). И днес България и Турция имат много сходни геополитически интереси на Балканите в отношенията им с Гърция или със страните от все още нестабилното политическо пространство на бивша Югославия, което може да придаде по-голяма тежест и ефективност на българската външна политика.

* * *

Така посочената турска алтернатива за Европа може и да не се осъществи. Вместо това континентът може да стане обект на етно-конфесионални трансформации по руско-украински или афро-арабски цивилизационни сценарии. За България обаче тя трябва да се разглежда като първостепенно предизвикателство, подготовката за което трябва да започне още днес. Историко-географските, културно-политическите и социално-икономическите основания за това са безспорни и могат

да се окажат решаващи за сегашното поколение български граждани още в близка перспектива. Твърде вероятното ефективно разширяване на Европейския съюз в югоизточна посока, може да даде на страната ни уникален шанс да се превърне в добронамерен лобиращ партньор, в логистичен пространствен трамплин за относително по-късното пълно включване на Турция в европейския интеграционен процес. Това ще осигури максимални дивиденди, както за България, така и за Турция.

За да се адаптира към такъв сценарий обаче, България трябва да преосмисли редица остарели и дори вече вредни за реалния ѝ геополитически интерес традиционни вътрешни и външни вектори. В условията на динамично изменящата своите параметри външна среда е твърде вероятно неговата оптимална защита да наложи вземането на изключително непопулярни за националната традиция, но прагматични решения. Ако засягат отношенията ни със съседни страни като Турция, те най-вероятно ще се окажат неизбежни. Поради това, поставените тук проблеми изискват навременна и широка дискусия, която да послужи като основа за адекватна и далновидна национална стратегия в балканското, европейското и евроазиатско пространство.

Литература:

- Вобруба, Г., *Границите на европейския проект*. - *Геополитика*, бр. 4, 2005.
- Гринблат, Ж., *Имиграционни сценарии за остаряваща Европа*. - *Геополитика*, бр. 3, 2005.
- Димитров, П., *Казусите „Турция“ и „Украйна“ и новите граници на европейското геополитическо пространство*. - *Геополитика*, бр. 1, 2005.
- Русев, М., *Геополитическото положение на Турция*. - *Проблеми на географията*, кн. 1, 1996.
- Русев, М., *Геополитическа интерпретация на съвременните българо-турски отношения*. - *Демократически преглед*, книга 51, 2003.
- Русев, М., *Анатомия на глобалното противостоене от гледна точка на класическата геополитика*. - *Геополитика*, бр. 4, 2005.
- Хайтов, С., *Огненият изгрев на ислямска Европа*. - . - *Геополитика*, бр. 6, 2005.
- Atasoy, E., A. Çiğgen, *A Comparative Analysis of the Demographic and Social Characteristics of the European Union Countries and Turkey*. - In: *GLOBAL CHANGES AND REGIONAL CHALLENGES. International Conference - 28-29 April 2006*.
- Erdogdu, E., *Turkey and Europe: undivided but not united*. - In: *MERIA, Volume 6, 2002*.
- Huntington S. *The Clash of Civilisations*. *Foreign Affairs*, № 3, 1993.
- International Trade Statistics Yearbook*. New York, 1999.
- World Population Monitoring*. New York, 2005.
- <http://www.igeme.org.tr>
- <http://www.treasury.gov.tr>